

Farmers - Food Sustainability Services

Samieva Gulnoza Toxirovna

Аннотация. Мақолада озиқ-овқат таъминоти барқарорлик ҳолатини сақлашга ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабни қонди-ришга хизмат қилувчи деҳқон хўжаликларининг ўрни ва бугунги ҳолати таҳлил этилган. Озиқ-овқат барқарорлигини сақлашда деҳқон хўжаликлари томонидан маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва диверсификациялаш муҳим ўринда туриши мақоладаги таҳлиллар орқали акс эттирилган.

Калит сўзлар: деҳқон хўжалиги, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқариш, озиқ-овқат таъминоти, диверсификация.



Кириш. Мамлакатимизда озиқ-овқат таъминоти барқарорлигини сақлашда деҳқон хўжалигининг ўрни юқори бўлганлиги боис, ушбу хўжалик юритувчи субъектларини ривожлантириш бўйича кенг миқёсда ислохотлар олиб борилмоқда. Аммо “деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқла-ри ва қонуний манфаатларини ишончли химоя қилишда, тизимда бозор механизмларини жорий этишда, ...қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмларини барқарор ошириб боришда ҳамда ер майдонларидан самарали фойдаланишда қатор муаммо ва камчиликлар кузатилмоқда.”¹. Шу сабабли, “таркибий ўзгартириш-ларни чуқурлаштириш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини изчил ривожлантириш, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш, аграр секторнинг экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошириш”² сингари масалалар устувор вазифа қилиб белгилаб олинди. Мазкур вазифаларни амалга ошириш деҳқон хўжаликларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш фаолиятини ривожлантириш зарурлигини кўрсатмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 октябрдаги “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини химоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдон-ларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5199-сон фармони, 2017 йил 10 октябрдаги “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари фаолиятини янада ривожлантириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3318-сон қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 4 мартдаги “Деҳқон хўжаликлари ва аҳолининг томорқа ерларидан самарали фойдаланиш, сувга чидамли, экспортбоп дарахт плантацияларини ривож-лантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-119-сон қарори ҳамда мазкур фаолият билан боғлиқ бошқа ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни бажариш ниҳоятда муҳимдир.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Қишлоқ хўжалигидаки бизнес ва оилавий тадбиркорлик, унинг таркибидаги деҳқон хўжаликлари фаолиятини ривожлантириш бўйича хорижлик олимлардан А.В.Чаянов, Г.И.Шмелев, А.И.Шапочников, С.А.Белозёров, Е.Будко, А.Бобок, В.Жере-бин, А.Романов, И.Г.Копанев, Г.В.Чубуков, А.Расказов, З.И.Калугина, Т.П.Антонова, З.Темирова, П.Н.Сизова, Ю.С.Баландин, О.С.Белокрылова, А.Олейник, Г.А.Калиев, Л.Абалкин, Н.Утукин, С.Пироговларнинг асар-лари ва илмий тадқиқот ишлари натижалари муҳим саналади.

Ўзбекистонда аграр иқтисодиётда деҳқон ва фермер хўжаликлари фаолиятини ривожлантириш ва самарадорлигини ошириш юзасидан А.Ўлмасов, Б.Б.Беркинов, А.М.Жўраев, Б.Т.Салимов, Р.Х.Хусанов, О.Зокиров, С.Ғафуров, Ў.П.Умурзоқов, Н.С.Хушматов, Қ.А.Чориев, С.Ҳошимов, О.Маҳмудов, Н.М.Нарзуллаев, Х.Р.Ёқубова, С.Н.Усмонов, Ю.Т.Додобаев, Р.Ҳақимов, М.Ч.Қосимов, Р.Х.Эргашев, З.С.Шохўжаева, Б.Ф.Султанов, А.А.Абсаматов, У.Қ.Аҳмедов ва бошқалар илмий изла-нишлар олиб борганлар.

Мамлакат ижтимоий-иқтисодий фаровонлигини оширишда деҳқон хўжаликлари ўрнининг

¹«Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини химоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5199-сонли фармони, 2017 йил 9 октябрь.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли фармони, 2017 й., 7 феврал.

юқорилиги мазкур йўналишларда илмий-амалий муаммоларга бағишланган тадқиқотлар олиб бориш заруриятини келтириб чиқармоқда. Бу энг аввало, уларнинг аҳолини бандлигини таъминлаш ҳамда турмуш фаровонлигини ошириш каби ижтимоий масалаларда қўшаётган ҳиссасининг ошиб бораётганлиги билан боғлиқдир. Шу боис, бозор муносабатларига тез мослашувчан хўжалик юритувчи субъекти сифатида мамлакатимиз иқтисодиётига тобора катта аҳамият касб қилаётган деҳқон хўжалигининг ижтимоий-иқтисодий моҳияти, уни ривожланиш қонуниятларини тадқиқ қилиш зарурияти вужудга келмоқда.

А.Бобок деҳқон хўжаликларининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги ўрни ва аҳамиятига баҳо бериб, “аҳоли томорқа хўжаликлари ҳозирги кундаги бозор иқтисодиёти шароитида қишлоқ аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминловчи ва шунинг ортидан аҳоли даромадларини оширувчи асосий манбадир, шунингдек, ўлкада ишсизликнинг ўсиши хавф солиб турган даврда иш ўринлари таклиф этаётган алоҳида хўжалик юритувчи маҳаллий қишлоқ хўжалик шаклидир”, дея алоҳида таъриф берган.

Тадқиқот методлари. Мақолада монографик кузатув, тизимли ёндашув, анализ ва синтез усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Республикамизда деҳқон хўжаликлари фаолиятини шакллантириш ва уни ривожлантириш жараёнлари асосан собиқ шахсий ёрдамчи хўжаликлари негизида вужудга келган хўжалик юритиш шакли эканлигини қайд этиш жоиз. Уларнинг фаолияти давлат, оила манфаатлари боғлиқлиги асосида жамият ривожига ўз ҳиссасини қўшади. Шу сабаб бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир иқтисодий субъект манфаат билан ўзаро боғлиқликда ривожланади. Давлат томо-нидан амалга оширилаётган рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари ҳар бир иқтисодий субъектнинг манфаатдорлигини оширишга қаратилади.

“Деҳқон хўжалиги миллий иқтисодиётда ишлаб чиқаришда ресурслардан тежамли фойдаланадиган хўжалик шакли сифатида характерланади. Бу эса оиланинг пул харажатларини камайтиради ва бу билан оила бюджети мустаҳкамланади. Деҳқон хўжалиги миллий иқтисодиётнинг оддий бўғини сифатида асосан моддий ва хизмат кўрсатиш соҳаларидан ташкил топган бўлиб, бугунги кунда ишлаб чиқариш фаолияти, норасмий хўжалик позициясига асосан уй хўжалигида жамланган.

“Деҳқон хўжалигининг асосий вазифаси – қишлоқ аҳолисини фойдали меҳнат ва тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб этиш орқали ишлаб чиқариш ресурсларидан оқилона фойдаланишга эришиш ҳамда шу асосда энг кам сарф-харажат бирлиги эвазига маҳсулот етиштиришни ҳар томонлама кўпайтиришдан иборат. Шунингдек, ер ресурсларидан унумли фойдаланиш, мамлакат аҳолисининг озиқ-овқатга бўлган эҳтиёжини қондиришга ҳисса қўшиш, ўзи жойлашган ҳудуднинг ижтимоий ривожланишини таъминлашда иштирок этиш каби бир қатор вазифаларни ечишда ҳам деҳқон хўжаликлари ўз ҳиссаларини қўшишлари лозим. Бизнинг фикримизча, деҳқон хўжалиги қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқаришга ихтисослашган оила хўжалиги бўлиб, бунда оила аъзоларининг биргаликдаги меҳнати таъминланади ҳамда аҳолининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талаби қондирилади. Томорқа хўжалиги эса, уй хўжалигига оид ҳисобланган ер майдонида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини товар сифатида келгусида сотиш ёки шахсий истеъмол учун етиштиришга қаратилган мақсадли фаолиятдир.

Қайд этиш лозимки, мамлакатимиз иқтисодиётини барқарор ривожлантириш жамиятнинг

модернизациялашуви, демократик жараёнларнинг ривожланиши ва кўп жиҳатдан қишлоқ хўжалиги ва унда олиб борилаётган ислохотлар самараси билан узвий боғлиқдир. Шу боис, республикамиз аграр соҳасида олиб борилаётган ислохотларни чуқурлаштириш, янги хўжалик юритиш шаклларига ўтиш ва уни қўллаб-қувватлаш асосида қишлоқ аҳолисининг турмуш тарзини яхшилаш борасида бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Қайд этилган ислохотларнинг бош бўғини – мулкый муносабатлар ҳисобланади. Зеро, бозор муносабатлари ҳукмрон бўлган шароитда ҳар бир шахснинг мулкый ҳуқуқи табиий зарурият ҳисобланади. Мулкый ҳуқуқ эса жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий негизи бўлиб, бу ҳуқуқ мулк эгаларига берилади. Шу боис, мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб иқтисодий ислохотларнинг илк босқичи мулкый муносабатларга бағишланди. Хусусан, қишлоқ хўжалиги ислохотларининг илк босқичида мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги барқарорлигини таъминлаш ва тармоқни режали иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтказишнинг дастлабки асослари яратилди. Бунда устувор йўналиш қилиб – шахсий томорқа хўжаликларини ривожлантириш белгиланган бўлиб, зеро, бугунги кунда ҳам мамлакат иқтисодиёти ривожидида муҳим хўжалик юритиш субъекти сифатида фаолият юритмоқда.

Бугунги кунда тез суръатларда ўсаётган аҳолининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига талаби қишлоқ хўжалигида ҳам диверсификациялаш ниҳоятда зарур эканини кўрсатмоқда. Қишлоқ хўжалигида диверсификациялашни амалга ошириш натижасида бозор талабига мос қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг кўпайиши, қайта ишлаш, кооперация муносабатлари ҳамда бевосита қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи субъектлар даромадининг ошишига эришиш мумкин. Ҳатто, энг асосий озиқ-овқат маҳсулотлари етиштираётган деҳқон хўжалигида ҳам диверсификация қилиш орқали иқтисодий самарадорликка эришиш мумкин.

“Деҳқон хўжалиги”, “Деҳқон хўжаликларини ташкил қилиш” асарларининг муаллифи А.В.Чаянов деҳқоннинг шахсий манфаат ва меҳнاتини инобатга олиб, “Деҳқон хўжалигининг вазифаси – хўжалик юритаётган оилага ўзининг ихтиёридаги ишлаб чиқариш воситалари ва ишчи кучидан тўлароқ фойдаланиш орқали ҳаётий зарур воситаларни топишдан иборатдир”, дея таъриф берган.

Ҳозирги кунда республикамизда деҳқон хўжаликларини ривожлантириш бўйича истиқболли дастурлар ишлаб чиқилмоқда ва уларни амалиётга жорий этиш механизмлари ҳам белгилаб берилмоқда. Ушбу дастурларда белгиланган вазифаларни ечишда бизнинг фикримизча, деҳқон хўжаликларида маҳсулот ишлаб чиқаришни диверсификациялашни амалга ошириш саналади.

“Диверсификация” (лот. “diversificatio” – ўзгариш, турланиш) – иқтисодий самарага эришиш мақсадида ишлаб чиқариладиган маҳсулот турларини кенгайтириш ва бозор талабига мослашган ҳолда банкротликнинг олдини олиш демакдир. Чет эл иқтисодий адабиётларида диверсификация сўзи XX асрнинг 50-60 йилларида пайдо бўлган. Илк бора Принстон университети профессори М.Горт томонидан Америка саноати ривожидида диверсификация ва бунда учрайдиган муаммолар илмий тадқиқ этилган. Унинг фикрича, “Диверсификация – бу ўзгаришдир, алоҳида корхона ва уюшмалар томонидан ишлаб чиқариладиган товар турларининг кенгайиш жараёнидир”.

Диверсификациялаш йўли билан деҳқон хўжаликлари фаолияти самарадорлигини ошириш қуйидаги ижобий натижаларга имкон беради:

- меҳнатга яроқли аҳолининг иш билан банд бўлмаган ортиқча қисмини, асосан қишлоқ жойларда яшовчи хотин-қизлар ва ёшларни ижтимоий фойдали меҳнатга жалб этишга ҳамда шу тариқа ишсизликнинг кучайиб бориш хавфини барҳам топтиришга эришилади;
- аҳолининг реал даромадларини оширишга, шунингдек, қишлоқ аҳолиси учун ижтимоий кафолатларни мустақамлашга эришилади;
- аҳолини ҳаётий муҳим озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашдаги кескинликка барҳам беришга муваффақ бўлинади. Ер участкалари олган оилалар картошка, сабзавот, мева, чорвачилик маҳсулотига бўлган ўз эҳтиёжларини қондирибгина қолмай, балки уларни туман марказлари ёки шаҳарлардаги деҳқон бозорларида сотишни анча кўпайтириб, озиқ-овқат муаммосини ҳал қилишга улушини оширади;
- яқка тартибдаги уй-жой қурилиши кўламини анча кенгайтиришга муваффақ бўлинадими, бу ҳол аҳолини уй-жой билан таъминлаш, республика аҳолисининг коммунал (маиший) ва уй-жой шароитларини яхшилаш соҳасидаги анчагина муаммоларни ҳал қилишга ёрдам беради;
- фақат ижтимоий низоларнинг сабаби ва манбаларини бартараф этиш ҳисобигагина эмас, балки кишиларнинг шахсий томорқа ерларини ва боғ, дала ҳовли ерларини ободонлаштиришда фаол қатнашади.

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, деҳқон хўжаликлари маҳсулотни қайта ишлаш ёрдамида қўшимча 21114 минг сўм йиллик соф фойдага эришишлари мумкин. Бу ҳам диверсификациялашнинг деҳқон хўжаликларига ижобий таъсирини намоён этмоқда. Мева ва сабзавотни қайта ишлаш орқали деҳқон хўжаликлари нафақат, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириб, балки озиқ-овқат саноатида ҳам катта ҳисса қўшиб ўз фойдаларини, яшаш турмуш тарзларини яхшилашга эришадилар.

1-жадвал.

Қашқадарё вилоятининг сўровномада иштирок этган 16 та деҳқон хўжаликларининг мева-сабзавотларни қайта ишлаш бўйича кўрсаткичлари (2017 йил маълумотлари)

№	Маҳсулот тури	Маҳсулот сони, банка	Маҳсулот нархи, минг сўм	Ялпи тушум, минг сўм	Жами харажат, минг сўм	Даромад, минг сўм
1.	Консерваланган мева (мураббо)	15360	12,2	187392,0	95232	92160
2.	Шарбат ва компотлар	19200	11,2	215040	87800,6	127239,4
3.	Бақлажон ва сабзавотли икра	5520	6,4	35328	20400,4	14927,6
4.	Тузламалар	21200	10,5	222600	119100,2	103499,8
ЖАМИ		61280	40,3	660360	322533,2	337826,8
Ўртача 16 та хўжалик бўйича		3830	10,7	41272,5	20158,3	21114,2

Хулоса. Маҳсулотлар диверсификацияси деҳқон хўжалиklarининг даромадини оширишга хизмат қилади, уларнинг сони эмас, айнан ишлаб чиқараётган маҳсулот тури билан бевосита боғлиқ.

Деҳқон хўжалиklarининг юқоридаги каби ишлаб чиқаришга истак-хоҳишлари юқори, аммо бир нечта муаммолар мавжудлиги сабабли бундай ишлаб чиқаришни кўпайтириш имкони йўқ эканини эътироф этишган. Аммо 2021 йил 1 апрелда қабул қилинган янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши деҳқон хўжалиklarига кўп имкониятлар яратиб беради. Хусусан, 0,06 гектардан 1 гектаргача ер майдонларининг айнан боғдорчилик, сабза-вотчилик, мевачилик, узумчилик ёки полиз экинлари ишлаб чиқаришига ажратилишининг ўзиёқ диверсификациялаш учун қонуний асос бўлган-лигини таъкидлаш жоиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги Қонуни. 2021 йил 1 апрель
2. Фермер, деҳқон хўжалиklари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5199-сонли фармони, 2017 йил 9 октябрь.
3. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: Избранные труды. Редколлег. Сер.: Л.И.Абалкин и др. – М.: Экономика, 1989. – 492 стр.
4. Samiyeva G.T. The Main Tasks Of Farms And Dekhkan Farms In Ensuring Productive Security In Uzbekistan //Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol. – 2021. – Т. 27. – №. 1.